

Paikallissijojen toissijainen käyttö unkarissa ja suomessa

Sándor MATICSÁK

1. Suomalais-ugrialaisten kielten yksi ominaispiire on runsas sijapäätjärjestelmä. Joitakin ostjakkimurteita lukuun ottamatta (joissa on kolme sijaa) sukulaiskielissä esiintyy suuri määrä sijoja (syrjäni 17, votjakki ja suomi 15, mordva 13, itäostjakki 11, tšeremissi 10, voguli 6). Erityisen runsas on unkarin deklinaatio; on jopa vaikea päättää, montako sijaa siinä oikeastaan on. Akateeminen kielioppi luettelee 28 (MMNyR. 586) sijaa, Mai magyar nyelv (Nykyunkarin kieli) 24 sijaa (MMNy. 196–200), uusin deskriptiivinen kielioppi (Keresztes 1992, 70) esittelee 25 sijaa. László Antal kulki toista tietä: hän hyväksyy päätteen funktion ja järjestelmän sekä päätteen ja johtimen erottamisen perusteella 17 sijaa (Antal 1977, 50–74).

Tämä tutkielma käsittelee sijapäätteiden joukosta paikallissuhdetta ilmaisevia sijoja vertaillen unkarin ja suomen paikallissijoja (tai niiden sekundaarista käyttöä). Kiitän lämpimästi Jyväskylän yliopiston hungarologian opiskelijaa Tarja Ahoa antoisasta yhteistyöstä tämän tutkielman kirjoittamisessa.

Molempien kielten paikallissijajärjestelmän keskeisin piirre on suunnan kolminaisuus (joka on johdettavissa aina suomalais-ugrilaisen kantakieleen asti). Tämän pääluokituksen sisällä jotkut suomalais-ugrilaiset kielet tarjoavat kirjavan kuvan. *Mistä?/missä?/mihin?*-sarjan sisällä esiintyy perussijojen lisäksi (Abl, Loc, Lat) myös hienovaraisempia suhteita ilmaisevia muotoja. Tarkastelkaamme suomalais-ugrialaisten kielten paikallissuhteita ilmaisevia sijoja.

	UNK	VOG	OSTJ	SYRJ	VOTJ	MORD	TŠER	SUOM
ELAT	+			+	+	+		+
DELAT	+							
ABLAT	+	+	+	+	+	+	+	+
EGRESS				+	+			
LOC		+	+					
INESS	+			+	+	+	+	+
SUPESS	+							
ADESS	+							+
LAT		+	+			+	+	
ILLAT	+			+	+	+	+	+
SUBLAT	+							
ALLAT	+					+		+
APPROX			+	+	+		+	
TERM	+			+	+			
DAT	+			+			+	
PROLAT				(+)		+		
PROSEC				+				
TRANS				+	+			

Yksinkertaista järjestelmää edustavat obinugrilaiset kielet. Rik-kaimman kuvan tarjoavassa unkarin kielen järjestelmässä on sisä-sarjan sekä kiinteän ja löyhän ulkosarjan rinnalla olemassa myös terminatiivi ja datiivi. Kaikkein „symmetrisin” on suomen järjestelmä (sisä- ja ulkosarja). Mordvan suhdejärjestelmässä esiintyy, mielenkiintoista kyllä, yhden *missä?* ja kahden *mistä?*-kysymykseen vastaavan pääteen lisäksi kolme *mihin?*-suuntaista sijaa. Kirjava on myös permiläiskielten paikallissijajärjestelmä: perusfunktion lisäksi voimme tavata myös muita paikallissijoja (egressiivi, approksimatiivi, terminatiivi).

Muutamassa kielessä esiintyy kuitenkin yksi sellainen sijapäätte (tai kaksi? kolme?), joka on vaikeasti sijoitettavissa suunnan kolminaisuuden hyvin tunnettuun järjestelmään, nimittäin prolatiivi (prosekutiivi, transitiivi), joka toimii permiläiskielissä ja mordvassa itsenäisenä sijana, ja josta tavataan merkkejä myös muissa kielissä. Seuraavassa koetetaan käsitellä juuri tätä vaikeasti hahmotettavaa sijaa.

2. Näimme siis, että permiläiset kielet ja mordva tuntevat prolatiivin, tai prosekutiivin ja transitiivin. Erik Vászolyi (1968) erottaa syrjäänissä kaksi sijaa, prolatiivin ja transitiivin. Károly Rédei taas ottaa lukuun prosekutiivin ja transitiivin. Prolatiivista hän sitä vastoin kirjoittaa: „Adverbeissä esiintyy melkoisen harvinaisena tapauksena prolatiivipäätte” (Rédei 1978, 60). Votjakissa samassa funktiossa on transitiivi-niminen sija. (Sen sijaan mordvassa sen nimi on jälleen vain prolatiivi.) Asiantuntijat ovat siis eri mieltä siitä, millä nimellä nämä päätteet voidaan permiläiskielten muodoista: „Näyttää siltä, että jo muinaspermiläisten kielten ominaispiirre oli yhtä lailla kuin myöhemmän syrjäänin tämä paikkaa ilmaiseva tyyppi: (ablatiivi-elatiivi)päätte määrää liikkeen lähtöpisteen ja toinen (latiivi-terminatiivi)päätte sen suunnan tai päätepisteen – näiden kahden välillä liike etenee loppuun, ja tämä kopulatiivinen kaksoispäätte, tai yhteenlaskettuna niiden osat tai niitä ilmaisevat morfologiset elementit, on muodostunut yhtenäiseksi morfeemiksi, jolla on prolatiivis-translatiivinen merkitys” (Vászolyi 1968, 80). Mutta toisessa kohtaa hän kirjoittaa näin: „Suurin piirtein ja kokonaisuutena molempien (= prolat. ja trans.) merkitys on yhtäläinen: se ilmaisee sitä paikkaa, johon liike, dynaaminen toiminta, päättyy, loppuu (staattisen tilan, toiminnan vastakohtana) (Vászolyi 1968, 62). Rédei ei oikeastaan määrittele syrjäänin transitiivivia, mutta sen merkitystä hän koettaa valaista esimerkkien kautta: *tat* 'itt, ezen az úton', *set* 'ott, arra, azon az úton', *verti* 'az erdőben (jár)', *beregti* 'a partmentén (halad)' (Rédei 1978, 60). Csúcsin määritelmä votjakin transitiivista on seuraavanlainen: pitkin, kautta; voidaan käyttää pääasiassa liikettä ilmaisevien verbien yhteydessä: *šureti* 'a folyó mentén' (Csúcs 1990, 36). Keresztesin mukaan mordvan prolatiivin merkitys on '-n, mentén, szerte' (Keresztes 1990, 53).

Kuten jo mainitsin, itämerensuomessakin on havaittavissa prolatiivin merkkejä: sen jäänte on nykysuomen *-tse*-suffiksi. Jos katsoimme, kuinka eri käsikirjat määrittelevät prolatiivin, löydämme varsin niukkasanaisia määritelmiä: 'sijamuoto, joka ilmoittaa, mitä tietä tai mitä myöten tekeminen tapahtuu' (Nykysuomen käsikirja 330, Otavan iso tietosanakirja 6, 1587), tai 'eräs adverbien sijamuoto' (Itkonen 1988, 313) sekä 'adverbien sijamuoto, joka il-

moittaa, mitä tietä tai mitä myöten tekeminen tapahtuu' (Nykysuomen sanakirja 2, 340). (Näistä käsikirjoista etsisimme luonnollisestikin turhaan prosekutiivia ja transitiivia, kun unkarinkaan kieliopit eivät käsittele niitä.)

Huomaamme siis, että jos haluamme täsmälleen määritellä tämän päätteen merkityksen ja funktion, on jällellä turvaututtava niihin kieliin, joissa prolatiivi (jne.) toimii itsenäisenä sijana. Erik Vászolyi tiivistää seuraavasti permin prolatiivin ja transitiivin merkityksen: „Jonkin kiinteän, nestemäisen tai kaasumaisen väliaineen, pinnan, alueen läpi, kautta, loppuun; maasta kohoavien esineiden välisistä kulkien; jonkin määrätyn aukon läpi, kautta; jollakin kaistalla, linjalla tapahtuva, sen suunnan kanssa yhdenmukainen liike; jotakin aluetta, pintaa tai kaistaa pitkin tapahtuva liike; yhdestä paikasta toiseen etenevä jaksottainen liike; ja (vain prolatiivin kohdalla) kosketuksen, tarttumisen kohta” (Vászolyi 1968, 58-61). Mordvasta voimme löytää seuraavia merkityksiä ja merkitysvivahteita: „paikka, jonka pinnalla, sen suunnan kanssa yhdenmukainen liike tapahtuu loppuun; jonkin alla tapahtuva, yhden kerran, yhteen suuntaan tapahtuva liike; jonkinlaisen väliaineen, alueen läpi, kautta etenevä liike; jonkin määrätyn aukon läpi tapahtuva liike; jonkin yläpuolella tapahtuva liike; paikka, jota kohti liike suuntautuu; liikkuva henkilö, esine, jonka takana perässä kulkee toinen henkilö, esine; jaksottainen, yhdestä paikasta toiseen suuntautuva liike; paikka, johon säännöllisesti toistuva (edestakainen) liike suuntautuu; jonkin ympärillä tapahtuva liike; paikka, jonka pinnalle tai sisälle, jota pitkin useampi subjekti asettuu, hajaantuu; peittää jotakin jostakin kohdasta toiseen; näkeminen, katsominen, jossa toiminta etenee kohta kohdalta loppuun jne. (Molnár 1994, 87-91).

Varsin monitahoisista merkityksistä suomen prolatiivimuodoissa esiintyvät ensisijaisesti seuraavat merkitykset: 'jotakin pitkin, jonkin läpi kulkeva liike', esim. *maanteitse, ohitse, ylitse tai pitkin, myöten*. Viime aikoina – teknisten saavutusten aluevaltausten myötä – tämä muoto alkaa muuttua jällellä produktiiviseksi: *postitse, puhelimitse, faksitse*.

Niissä kielissä, joissa prolatiivi esiintyy itsenäisenä sijana, on suhteellisen helppo määritellä niiden merkitys. Päähuolen aiheuttaa se, että tämä sija (tai muut ilmaisukeinot) eivät sovellu perinteiseen *mistä?/missä?/mihin?* -suunnan kolminaisuuden järjestelmään, sillä

tässä on viime kädessä kyse jonkinlaisesta suunnasta, suuntautuneisuudesta, liikkeestä, joka tietenkin sisältää *mihin?*-momentin), kun taas sen kielelliset ilmaisukeinot on etsittävä *missä?*-kysymyksiin vastaavien sijamuotojen tai postpositioiden joukosta. Toisin sanoen staattisen suhteen ilmaisukeinoja käytetään dynaamisen funktion kuvaamiseen. Erik Vászolyin esimerkkilause havainnollistaa hyvin tätä eroa: *gōra pōkatjasyn vizōny skōtōs, medšasō yžjasōs, kodjas koknia vellōny pōkatjasti* 'vuorenrinteillä paimennetaan karjaa, mieluiten lampaita, jotka liikkuvat helposti vuorenrinteillä/a hegyoldalakon jōszāgot legeltetnek, leginkābb juhokat, amelyek kōnnyen mozognak a hegyoldalakon'. „Staattisen tilan ilmaisemiseen käytetään InessCx:ää, sitä vastoin dynaamista toiminnan tilaa ilmaisee TransCx” (Vászolyi 1968, 48). Huomaamme siis, että unkarissa ja suomessa täytyy sijapäätteen puutteessa turvautua muuhun ratkaisuun, jolla kieli kykenee ilmaisemaan staattisen ja dynaamisen tilan välisen eron. Myöhemmin esiteltävän esimerkkiaineiston pohjalta voidaan jo nyt todeta, että se on toteutettavissa vain kompleksisella ilmaisukeinolla; useamman kielellisen elementin yhteiskäyttö antaa prolatiivisen merkityksen.

Prolatiivista merkitystä ilmaisevassa unkarin järjestelmässä esiintyy varsin usein superessiivin sijapäätte, mutta se – staattisena suffiksina – ei yksin riitä dynaamisen merkityksen ilmaisuun. Superessiivin tai muiden sijapäätteiden tätä käyttöä nimitetään toissijaiseksi funktioksi, ja tämän tutkielman lopussa yritämme valaista sitä, millaisin kielellisin ilmaisukeinoin tätä funktiota voidaan kuvata, toisaalta sitä, millaiset verbit, verbiprefiksit ja postpositiot liittyvät sijapäätteisiin prolatiivisessa merkityksessä. (Mutta emme tarkastele temporaalisia ja abstrakteja merkityksiä vaan ainoastaan paikkasuhteiden ilmaisua.)

3. Käytännön analyysiä varten valitsimme Tibor Déryn Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról (Kuviteltu raportti amerikkalaisista popfestivaaleista) -nimisen romaanin ja sen suomennoksen Montanaan (kääntänyt Ilkka Firon, WSOY 1976). Tässä teoksessa esiintyy noin sata merkitysvivahteeltaan prolatiivista ja „prolatiiviseksi epäiltyä” ilmausta. (Tuonnempana nimitetään lyhyesti prolatiiviksi 'jtk pitkin, jnk läpi jne.'-merkityksisiä elementtejä ottaen huomioon koko yllä hahmotellun ongelmakentän.)

3.1. Merkitykseltään prolatiivisten rakenteiden semanttisia ryhmiä

Kuten jo mainittiin, prolatiivista merkitysvivahdetta olisi unkarissa varsin vaikea ilmaista yhdellä kielellisellä elementillä. Yleensä useampi elementti yhdessä ilmaisee kyseisen merkityksen. Ilmiön luonteesta johtuu, että syntagmassa esiintyy hyvin usein liikettä merkitsevä verbi. Muutama esimerkki:

vonul 'vetäytyä, siirtyä, marssia': *vonult elöttünk a menet/jono kulki edessämme; odakünn az esőben vonulnak/ulkona ne marssivat sateessa; a sárban vonulnak/marssivat kurassa; levonult a terep-ről/poistui alueelta; a csapat elvonult mellettünk/joukko ohitti sen; kiáltozva vonultak s tolongtak mellettünk/marssivat huudellen ja tungeksivat vierellämme;*

jár 'käydä, kulkea, liikkua': *tovább jártam a terepet/jatkoin maaston tutkimista; kísértet járja be a földet/aave kummittelee maassamme;*

fut, száguld 'juosta; syöksyä, rynnätä': *amelyen az országút futott/jolla maantie juoksi; nyugat felé négy sávon száguldottak a kocsik/autot kiitivät länteen päin täyttäen neljä kaistaa;*

száll, kering 'lentää; kiertää, kaarrella': *a beton fölött szállt/lensi betonin yli; keringeni kezdtek a fejünk fölött/alkoivat kierrellä yläpuolella;*

halad 'kulkea, edetä': *haladnak az utcán/he kävelevät kadulla;*

vándorol 'vaelttaa': *az országutakon, a vasúti sínek mentén vándoroltak/vaelsivat maanteitä tai rautatiekiskoja;*

hajt 'ajaa': *a Bécsi úton át a téglagyárba hajtották a menetet/ ajoivat Wienintietä tiilitehtaaseen; a Bécsi úton hajtottak a téglagyárba/ajoivat meitä Wienintien tiilitehtaaseen;*

folyik, ömlik 'virrata, juosta; valua': *a verejték, mely úgy ömlik az arcukról/hiki, joka virtaa pitkin heidän kasvojaan; a hátgerincemre folyt/juoksi pitkin selkäranka; kettős sorokban folydogáltak az országúton/virtasivat maantiellä parijonossa;*

terjed 'levitä, ulottua': *tovább nőttek és terjedtek a Föld barázdáiban/kasvoivat ja levisivät Maamme vaoissa jne.*

Näissä rakenteissa esiintyy usein verbiprefiksejä. Verbiprefiksi vahvistaa juuri dynaamista merkitystä, usein se muodostaa staatti-

sesta verbistä dynaamisen (Jakab 1976, 67–70). Prolatiivisissa rakenteissa esiintyvät useimmiten *át-*, *szét-* és *le-* verbiprefiksit:

el-

pofával a sárban elvonultak/kasvot mudassa he siirtyivät; a csapat elvonult mellettünk/joukko ohitti sen; elvonultak mellettünk/marssivat ohitse; szálltak el az öreg Ford/kocsi fölött/ylittivät vanhan Fordin; elhaladtak mellettünk/jono ohitti meidät; elterült a földön/kaatui maahan; egy hordágyat vittek el az ablakod előtt/ikkunasi ohi kannettiin paareja; az ablak előtt egy hordágyat visznek el/ikkunasi takana kannetaan paareja; hordágyat visznek el az ablakod mögött/paarit kannetaan ikkunasi alta;

végig-

a méreg a fagon végigfutva kiömlik/myrkky valuu pitkin hampaita; fényszórója végigsöpört egy dzsipen/valokiila pyyhkäisi jeeppiä; végignyalt rajta/nuolaisi sitä; végigfuttatta a szemét a tömegem/ antoi katseensa kiertää joukossa; tekintetét végigjártatva a hatalmas tájon/sanoi katsellen valtavaa seutua; végigdőltem rajta/ kävin pitkäkseni; végigment a Duna-parton/kävelin pitkin Tonavan rantaa; végigjárták a vagonokat/kaikki vaunut tarkastettiin;

körül-

húszas-harmincas sorokban vették körül a völgykatlant/autot piirittivät laaksokattilaa; szakállát körülcsavarta a földön/on kietonut partaansa maailman; a vonatot körülvette a csendőrség/sotapoliisi piiritti junan; körüljártatta a szemét a sátorban/antoi silmiensä kiertää telttaa;

át-

áramlottak át a síkságon/autot ylittivät tasankoa; a fiú, akin át kellett lépnie/poika, jonka yli hänen oli astuttava; két zivatar vonult át a hegy fölött/kaksi ukkosrintamaa ylitti laakson; átkúszva vagy átvetve magát a testeken/ryömien tai heilauttaen itsensä maassa makaavien yli; a verőeret is átlukasztotta/terä puhkaisi valtimon; egy csomó ember áthajol a korláton/joukko ihmisiä kaiteen yli kumartuen; átment a mellkasán/ajoi rintakehäsän ylitse; átmetszette a koszorúereket/katkaisten sinussolmukkeen; átugrotta a fiú testét/loikkasi pojan ylitse; átmetszette lélegzetün-

ket/lävistäen hengityksemme; átkeltünk a Dunán/ylitimme Tonavan;

szét-

a föld felületén szétfröccsenve elfedik/maanpinnalla yltympäriinsä roiskien peittää; adagokra osztják szét/jakavat annokiin; szétekintesz a síkságon/sinä katsot lakeutta; a pokol angyalai között osztottak szét/helvetin enkelille jaettiin; szétszéledtek a síkságon/ihmiset ovat hajaantuneet; szétnézett maga körül/katseli vaisusti ympärilleen.

muut prefiksit

nem akart továbbmenni/ei halunnut jatkaa matkaa; a kocsí megállás nélkül továbbhaladt/auto jatkoí matkaansa pysähtymättä; rákúszott az autópálya mentén gőzölgő rétekre/hiipi radan varrella höyryáville niityille; levonult a terepről/poistui alueelta.

Joissakin tapauksissa ei liikettä ilmaiseva prefiksillinen verbi voidaan lukea tähän ryhmään (tässä juuri verbiprefiksi on se, joka luo dynaamisen vivahteen): *szétekintesz a síkságon/sinä katsot lakeutta; szétnézett maga körül/katseli ympärilleen; a gerinc mentén elvágta az izmokat/leikkasi selkärangan vieressä lihakset poikki.*

Niinikään myös tietyillä postpositioilla on tärkeä osuus prolatiivisissa rakenteissa:

mellelt

az út a verseny pályá mellelt vezetett el/tie vei urheilukentän vieritse; a csapat elvonult melleltünk/joukko ohitti sen; elhaladtak melleltünk/jono ohitti meidät; kiáltozva vonultak s tolongtak melleltünk/marssivat huudellen ja tungeksivat vierellämme; a menet mellelt tűnt fel/jonon vierellä saattoi náhdá; elvonultak melleltünk/marssivat ohitse; csurgott el melleltünk a menet/jono valui vierellämme; egy teherkocsi lötyögött el melleltünk a sárban/kuorma-auto lotisi ohitsemme kurassa; a melleltünk lépdelő nyilas verte/vierellä kávelevá nuoliristoláinen löi.

mentén

a Magalhaes-szoros mentén fészkel/pesii Magalhaes-salmen varrella; rákúszott az autópálya mentén gőzölgő rétekre/hiipi radan varrella höyryáville niityille; az országotakon, a vasúti sínek mentén vándoroltak/vaelsivat maanteitá tai rautatiekiskoja.

körül

gyülekeztek táborá körül/kerääntyivät leirin ympärille; szétnézett maga körül/katseli vaisusti ympärilleen;

fölött

szálltak el az öreg Ford-kocsi fölött/ylittivät vanhan Fordin; a beton fölött szállt/lensi betonin yli; két zivatar vomult át a hegy fölött/kaksi ukkosrintamaa ylitti laakson; nézett rám a szemüvege fölött/katseli minua lasiensa takaa; keringeni kezdtek a fejünk fölött/alkoivat kierellä yläpuolella; gép darált el a sátor fölött/kone paahtoi matalalla teltan yli.

Verbien, verbinprefiksien ja postpositioiden rinnalla voi erottaa vielä yksi ryhmä. Se on substantiivien kaltainen ryhmä, joka voidaan lukea tähän yhteyteen liikkeen mielikuvan perusteella. Periaatteessa tässä tietysti voitaisiin luetella varsin moniakkin substantiiveja, mutta esimerkeissä toistuu säännöllisesti vain pari substantiivina. „Prolatiiviset substantiivit” ovat seuraavat:

út 'tie'

a hosszú úton eltérítse gondolatait/sillä pitkällä matkalla johtaa pois ajatukset; amilyen az országút futott/jolla maantie juoksi; a sötétség elköltözött az országút egész hosszáról/pimeys väistyi koko maantien pituudelta; romlékony úton hajózik/pilaantuvia teitä hän purjehti; három útvonalon lehet megközelítteni/parkki-alueelle pääsee kolmea eri tietä; mindenkit lehangytunk az országúton/me ohitimme kaikki maantiellä ajavat; kettős sorokban folydogáltak az országúton/virtasivat maantiellä parijonossa; az út a versenypálya mellett vezetett el/tie vei urheilukentän vieritse vasemmalle; a Bécsi úton át a téglagyárba hajtották a menetet/ajoiivat Wienintietä tiilitehtaaseen; vonulásuk mentén, jobbra-balra az út szélén/marssin kuluessa tien poskeen oikealle ja vasemmalle; menetelt az esőverte országúton/oli kulkenut maantietä; az országútagon, a vasúti sínek mentén vándoroltak/vaelsivat maanteitä tai rautatiekiskoja; haladnak az utcán/ he kävelevät kadulla; poroszkált az út szélén/hölkkäsi hiljaa.

autópálya, pálya 'moottoritie, autorata'

a pálya egész hosszában felzúgtak a motorok/moottorit käynnistyivät pitkin rataa; az autópálya egész hosszában vissza-

dudált/autorata vastasi siihen torvin koko pitudeltaan; az út a verseny pályáya mellett vezetett el/tie vei urheilukentän vieritse; rákúszott az autópályáya mentén gőzölgő rétekre/hiipi radan varrella höyryäville niityille.

Sor 'rivi' ja *oldal* 'puoli, laita', *domboldal* 'rinne' -substantiivien asema vaikuttaa ongelmalliselta. Emme lukisi niitä täydellä varmuudella prolatiiviseen ryhmään, vaikkakin niihin sisältyy kieltämättä joitakin prolatiivisia mielikuvia.

sor

kettős sorokba állítottak/asettivat meidät parijonoon; a többi négy-öt is sorban rálépett a fejére/muut neljä tai viisi astuivat myös peräkkäin hänen päänsä päälle; húszas-harmincas sorokban vették körül a völgykatlant/autot piirittivät laksokattilaa; kettős-hármas sorokban vonultak a bokáig érő sárban/kulkivat nilkkaan asti upottavassa kurassa; kettős sorokban folydogáltak az országúton/virtasivat maantiellä parijonossa; jöttek véget nem érő sorokban/heitä tuli lopuuttomina jonoina.

oldal

kétoldalt lefoszlott/hälveni molemmiin puolin; a domboldalón tízezren kaptunk helyet, ülve vagy állva/meitä mahtui kukkulan rinteille istumaan tai seisomaan kymmenisentuhatta; a domboldalón ide-oda száguldó csorda eltáposta/rinteellä edestakaisin laukkaava lauma; a hegyoldalón egymás mellett guggolva figyelik/tuijottavat vuorenrinteellä kyyhöttäen.

Monikin ilmaisu sai paikan useammassa ryhmässä. Tämä on selvä todiste siitä, että näissä syntagmoissa ei yksiselitteisesti voi liittää mielikuvaa prolatiivisesta merkityksestä tiettyyn elementtiin, vaan sitä ilmaisee koko rakenne kompleksisella tavalla.

3.2. Merkitykseltään prolatiivisten rakenteiden kieliopillisia ryhmiä

Tässä ryhmityksessä otimme huomioon korpuksesta 88 ilmausta (useita kyseenalaisia muotoja emme ottaneet mukaan). Tietenkin tässä ilmoitetut numerotiedot ovat suhteellisia, joten niihin voidaan suhtautua suurella varauksella (sillä korpuksen määrittäminen ei tässä ole yhtä yksinkertaista kuin esim. kyseisen romaanin inessivi-

muotojen laskeminen). Pidämme siis näitä tietoja pikemminkin vain varovaisina arvioina ja suuntaa-antavina lukuina.

Unkarin prolatiivisten rakenteiden nominijäsenet voidaan jakaa neljään pääryhmään: *missä?*, *mihin?* ja *mistä?*-kysymyksiin vastaavat paikallissijamuotoiset substantiivit ja postpositiot sekä akkusatiiviset muodot (sillä tässä on tärkeämpää paikkasuhteen suuntadimensio kuin substantiivin ja postposition erottaminen. Siksi nämä ryhmät käsitellään tässä analyysissä yhdessä). Näiden tapaus-ten ylivoimainen enemmistö vastaa *missä?*-kysymykseen.

A. Missä?-kysymykseen vastaavat muodot

a) Kaikista yleisin päätte on superessiivi. Tämä päätte saa kiittää „suosituimmuuttaan” siitä, että se on rektiollisten verbiprefiksien ja postpositioiden (*át, végig, szét, körül*) „pakollinen” sija. Unkarin superessiivin suomalaisten vastineiden joukosta on ensi sijassa mainittava sitä vastaava **adessiivi**, esim.: *a föld felületén szétfröccsenve elfedik/maanpinnalla yltympäriinsä roiskien peittää;* *amelyen az országút futott/jolla maantie juoksi;* *haladnak az utcán/ he kävelevät kadulla;* *a hosszú úton eltérítse gondolatait/sillä pitkällä matkalla johtaa pois ajatukset;*

inessiivi: *végigfuttatta a szemét a tömegem/antoi katseensa kiertää joukossa;*

elatiivi: *a sátor ablakán át ki lehetett látni/teltan ikkunasta näkyi;*

illatiivi: *elterült a földön/kaatui maahan;*

partitiivi + pitkin: *a fogaon végigfutva kiömlük/myrkkyy valuu pitkin hampaita, végigment a Duna-parton/käveli pitkin Tonavan rannaa;*

genetiivi + yli: *hegyen-völgyön át vándoroltak/vaelsivat yli vuorten ja laaksojen, a fiú, akin át kellelt lépnie/poika, jonka yli hänen oli astuttava, egy csomó ember áthajol a korlátlan/joukko ihmisiä kaiteen yli kumartuen;*

partitiivi: *fényszórája végigsöpört egy dzsipen/valokiila pyyhkäisi jeeppiä, tekintetét végigjártatva a hatalmas tájon/sanoi katsellen valtavaa seutua, menetelt az esőverte országúton/oli kulkenut maantietä, a Bécsi úton át a téglagyárba hajtották a menetet/ ajoivat Wienintietä tiilitehtaaseen;*

b) Superessiiviin verrattuna inessiivi esiintyy varsin harvoin. Se on helposti selitettävissä prolatiivin perusmerkityksen pohjalta (*jitk pitkin, jnk pinnalla jne.*).

inessiivi: *egy teherkocsi lötygött el mellettünk a sárban/kuorma-auto lotisi ohitsemme kurassa, vonultak a bokáig érő sárban/kulkivat nilkkaan asti upottavassa kurassa, odakünn az esőben vonulnak/ulkona ne marssivat sateessa;*

partitiivi + pitkin: *a pálya egész hosszában felzúgtak a motorok/moottorit käynnistyivät pitkin rataa ;*

partitiivi: *körüljártatta a szemét a sátorban/antoi silmiensä kiertää telttää.*

c) Postpositioiden ryhmässä yhden *mihin?*-kysymykseen vastaavan tapauksen rinnalla kaikki muut tapaukset vastaavat *missä?*-kysymykseen (*vieressä, pitkin, ympärillä, yllä, välissä, edessä, takana, alla*). Muutama esimerkki:

missä?

kiáltozva vonultak s tolongtak mellettünk/marssivat huudellen ja tungeksivat vierellämme, a menet mellett tünt fel/jonon vierellä saattoi néhdä, csurgott el mellettünk a menet/jono valui vierellämme, a mellettünk lépdelő nyilas verte/vierellä kävelevä nuoliristiläinen löi, a Magalhaes-szoros mentén fészkel/pesii Magalhaes-salmen varrella, a gerinc mentén elvágta az izmokat/leikkasi selkärangan vieressä lihakset poikki;

mihin?

gyülekeztek tábora körül/kerääntyivät leirin ympärille, szétnézett maga körül/katseli vaisusti ympärilleen;

prolatiivi-muoto:

az út a versenypálya mellett vezetett el/tie vei urheilukentän viritse, elvonultak mellettünk/marssivat ohitse, egy teherkocsi lötygött el mellettünk a sárban/kuorma-auto lotisi ohitsemme kurassa;

verbi (ohittaa, ylittää):

a csapat elvonult mellettünk/joukko ohitti sen, elhaladtak mellettünk/jono ohitti meidät, szálltak el az öreg Ford-kocsi fölött/ylititvát vanhan Fordin, két zivatar vonult át a hegy fölött/kaksi ukkosrintamaa ylitti laakson.

B. Mihin? kysymykseen vastaavat muodot

Tähän ryhmään voidaan lukea olennaisesti vähemmän tapauksia kuin edelliseen. Substantiivien ryhmästä:

illatiivi/allatiivi: *adagokra osztják szét/jakavat annoksiin, rákúszott az autópálya mentén gőzölgő rétekre/hiipi radan varrella höyryäville niityille;*

partitiivi + pitkin: *a víz a hátgerincemre folyt/juoksi pitkin selkäranka.*

Postpositioiden ryhmästä:

Mihin?-kysymykseen vastaava: *egy galaktika feküdt végig az út fölé/oli kuronnut maantien ylle;*

terminatiivimuoto: *lábuk térdig sáros/jalat polvia myöten kurassa, tengelyig süppedve a sárba/akseleitaan myöten mudassa, verejtécsöppek kísérnek a nyaktól a farcsontig/hikipisarát koristavat niskasta hántáluhun.*

C. Mistä?-kysymykseen vastaavat muodot:

Tämä on kaikkein pienin ryhmä, yhteensä neljä tapausta: *a hónaljamból csurgott az izzadság/kainaloistani valui hiki, elköltözött az országút egész hosszáról/pimeys väistyi koko maantien pituudelta, levonult a terepről/poistui alueelta, a verejték, mely úgy ömlik az arcukról/hiki, joka virtaa pitkin heidän kasvojaan.*

D. Akkusatiivi

Tässä ryhmässä ovat prefiksilliset verbit (vrt. dynaaminen mielikuva): *végigjárták a vagonokat/kaikki vaunut tarkastettiin, a vonatot körülvette a csendőrség/sotapoliisi piiritti junan, húszas-harmincas sorokban vették körül a völgykatlant/autot piirittivät laksokattilaa, átugrotta a fiú testét/loikkasi pojan ylitse, szakállát körülcsavarta a földön/on kietonut partaansa maailman; átkeltünk a Dunán/ylitimme Tonavan.*

Tiivistelmäksi muutama huomautus:

1. Aineistomme perusteella vaikuttaa siltä, että unkarissa sijapäätteiden prolatiivinen käyttö voidaan tiivistää vähempiin ryhmiin kuin suomessa. Unkarin syntagmain ylivoimainen enemmistö (83/88) sisältää suuntaa ilmaisevan substantiivin tai postposition, ja puhtaasti kieliopillinen akkusatiivi esiintyy vain satunnaisesti (ja silloinkin vain prefiksiverbien kanssa). Sen sijaan suomen vastaavat muodot ovat moninaisemmat (tässä suhdeluku 67/88), ja kieliopillisiä sijoja käytetään runsaammin.

2. Suomessa alkuperäisiä prolatiivisia muotoja (*-tse* ja *pitkin*) esiintyy n. 15%:ssa tapauksia. Tämä ei ole oikeastaan huono suhde, koska tätä suffiksia ei oikein voida pitää produktiivisena. Sen rinnalla suomessa on muutamia sellaisia verbejä (*ohittaa*, *ylittää*), jotka samoin sisältävät prolatiivisen merkityksen.

3. Unkarissa *missä?*-kysymykseen vastaavat muodot dominoivat hyvin voimakkaasti (72/88). Suomessa *missä?*-vastine esiintyy vain 30 kertaa, mikä on alle puolet unkarin vastaavista. Kaiken tämän pohjalta voi uskaltaa varovasti sanoa, että unkarissa prolatiivismerkityksisissä syntagmoissa esiintyvät substantiivit ja postpositiot vastaavat selvästi useimmiten *missä?*-kysymykseen ja että staattisen luonteen vastapainona on ennen muuta prefiksillinen ja/tai liikettä ilmaiseva verbi (eli tässä kompleksisessa mielikuvassa on kysymys sijamuotojen toissijaisesta käytöstä). Sitä vastoin suomi tarjoaa hiukan erilaisen kuvan: ensinnäkin dynaamisia *mihin?*- ja *mistä?*-kysymykseen vastaavia muotoja esiintyy huomattavasti useammin, toiseksi käytetään runsaasti kieliopillisiä sijoja, kolmanneksi epäproduktiivisesta luonteestaan huolimatta prolatiivinen muotokin on marginaalisesti käytössä.

Kirjallisuus

Antal László 1977: Egy új magyar nyelvtan felé. Budapest.

Csúcs Sándor 1990: Chrestomathia Votiacica. Budapest.

Jakab István 1976: A magyar igeekötők állományi vizsgálata. NytudÉrt. 91.

Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Budapest.

Keresztes László 1992: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen.

- MMNyR. 1962: A mai magyar nyelv rendszere I-II. Budapest.
Molnár Judit 1994: A prolativus használata az erza-mordvinban.
Folia Uralica Debreceniensia 3: 85–94. Debrecen.
Rédei Károly 1978: Chrestomathia Syrjaenica. Budapest.
Vászolyi Erik 1968: Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben. NyK. 70. 47–82.
Yli-Vakkuri, Valma 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

*

Helyragok másodlagos használata a magyarban és a finnben

MATICSÁK Sándor

A finnugor nyelvek jellemző vonása a gazdag esetrendszer. A helyviszonyt kifejező esetek finnugor korrig visszavezethető közös jellemvonása az irányhármasság (*honnán?/hol?/hová?*), viszont ezen belül a finnugor nyelvek között jelentős eltérések mutatkoznak (pl. a magyar belső/külső szoros/külső laza sorokat ismer, míg a finn csak belső/külső felosztást). Ebbe a rendszerbe nehezen illeszthető be a 'vmi mentén, vmi mellett, vmi áthaladó mozgást' kifejező prolativus, amely a permi nyelvekben, valamint a mordvinban önálló esetként funkcionál, de nyomai a balti finnben is fellelhetők (vö. fi. *-itse*).

Mivel a magyarban ez az eset ismeretlen, érdemes megvizsgálni, hogyan fejezi ki a magyar nyelv ezt a funkciót, illetve melyek az adott példák finn megfelelői. A magyarban igen gyakori a superessivusi *-n/-on/-en/-ön* esettel járó ragvonzó névutók (*vmin át, vmin végig*) és a nominativussal álló névutók (*mellett, mentén*) használata. A problémát éppen az okozza, hogy a statikus, *hol?* kérdésre felelő superessivus bizonyos mozgást jelentő (pl. *vonul, jár, terjed, halad* stb.) igék, *át-, szét-, el-* igekötők, valamint a mozgás képzetét keltő főnevek (pl. *úton*) mellett mozgást (azaz irányt) fejeznek ki, tehát a rag eredeti funkciójából kilépve másodlagos használatúvá válik.

A finnben ennek a helyviszonynak viszonylag ritkán felel meg a prolativusi névutó (*ohitse, ylitse*), sokszor használatos az *yli, läpi*, valamint a Gen-Acc. A magyarnál kevésbé megterhelt a *hol?* irány, jelentősen megnő (éppen a mozgás képzete miatt) a *honnán?* kérdésre felelő ragok használata.